

Johann Joseph Fux ismeretlen zenei kézírata

KECSKEMÉTI ISTVÁN

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában értékes régi autográf került napvilágra:¹ Johann Joseph Fuxnak, a legnagyobb osztrák barokk zeneszerzőnek és elméletírónak² 1706-ban keletkezett *Te Deum*-a.³ A kézirat értékét az a körülmény is emeli, hogy az eddigi irodalom⁴ feltűnően kevés Fux-autográfot tart számon.⁵

Kéziratunk ismertetése során előbb annak külső leírásával, majd a mű vázlatos áttekintésével foglalkozunk.

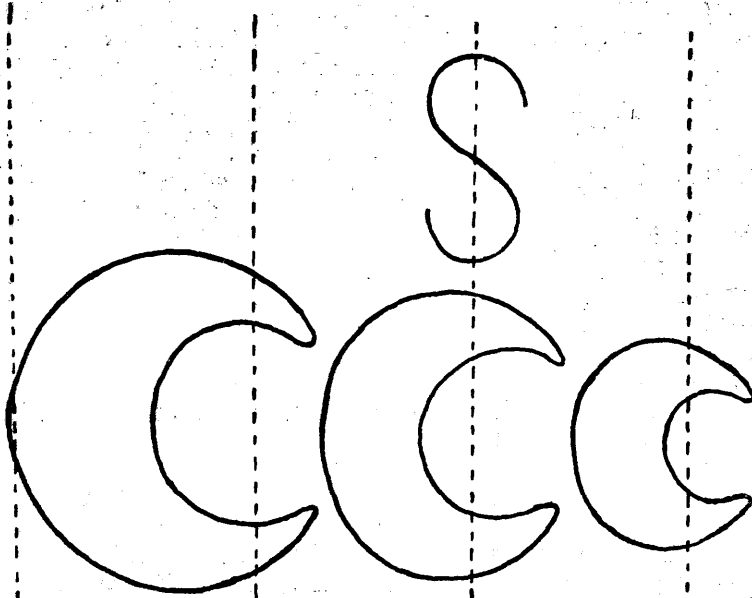
A kézirat jelenlegi jelzete: Ms. mus. 2776. A régi jelzetet — N 48/173 — barna tintával a kézirat utolsó oldalára (a 28. verso-ra) jegyezték fel, megfordított helyzetben, tévesen első levélnek tekintve az utolsót. Alatta fekete puha ceruzával a cím: *Te Deum*. A következő sorban barna puha-ceruzás írás jelzi a szerző nevét: *Jos Fuchs* (sic!). Egy másik régi jelzet, mely keményebb fekete írótól származik, az 1. recto első hangjegyvonal-szisztémája alatt olvasható: *Cath. N° 558*. Ez utóbbi megegyezik Haydn hagyatéki leltárának („Nachlaßverzeichnis”) vonatkozó tétel-számával, ami arra mutat, hogy ez a partitúra *Joseph Haydn* birtokából került az Esterházy-archívumba.⁶

A felhasznált teljes papírívek mérete: haránt 63×46,5 cm. A kéziratnak a talált állapotban borítólapja nem volt; a leveleket kenderzsinnegel fűzték össze és — valószínűleg a raktározás során — haránt, két-rét hajtották. A 28 számozatlan levélből⁷ (egyetlen fasciculusból) álló kézirat szélső foliói — mint ahogyan ez a faksimile-mellékleten is látható — többé-kevésbé foltosak, ez a körülmény azonban az olvashatóságot nem érinti. A papírszélek — teljes ívekről lévén szó — az eredeti rojtozottságot mutatják. A kézirat restaurálása 1958-ban megtörtént.

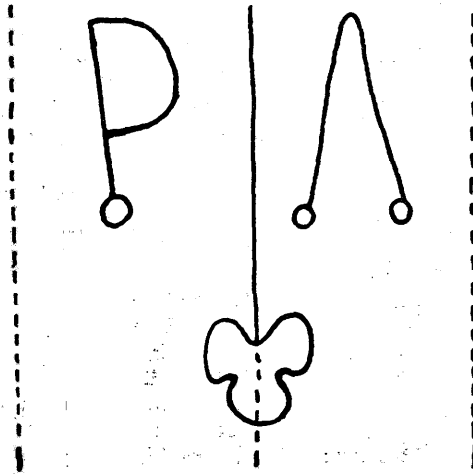
A merített papíron kétféle vízjel látható; közülük az egyik fő-, a másik mellékjegy. A főjegy (hármás félhold, S-betűvel) az 1, 2, 7, 8, 9, 10, 15, 18, 20, 23, 24, 26. és 28. levélen, a mellékjegy (a papírmalom mesterének PA monogramjával s a két betű között stilizált háromlevelű lóherével) a 3, 4, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 16, (17, 19, 21, 22, 25. és 27. levélen látható (l. az eredeti méretben közölt vízjegyek ábráját).⁸

Mindegyik oldalon húsz ötsoros vonalszisztéma található. Mind ezeket, mind pedig az ütemvonalak nagy részét vonalzó mentén húzták meg, kivéve a 9, 10, 10', 11, 11', 15', 16' és a 17—22. foliókon, ahol a partitúra-oldalak vízszintes bontása miatt egy-egy vonalszisztémára korlá-

FŐJEL:

MELLÉKJEL:

tozott, szabadkézzel húzott ütemvonalak láthatók. A scriptor egységesen barna tintát használt.

A kézirat az 1. recto legfelső szisztémája fölötti *Allegro*-tempójelzéssel, illetve egy hétütemes zenekari bevezetéssel kezdődik.

A *Te Deum* kezdőtémája; zenekari bevezetés 1—5. üteme (az 1. recto legfelső sora) és a mű utolsó hangjegyei után, a 27. versón, a következő szövegű, *Fux* kezétől származó záradékkal fejeződik be: *Finis/Ita te laudat/Joannes Josephus/Fux/1706/2. decembris.*

A kotta- és szövegkép végig homogén, egyetlen kéztől származik. Hogy nem kopista munkája, azt bizonyítani látszik a javítások miatt is változatos írásképen túl kéziratunknak néhány hiteles *Fux*-autográfal történt összevetése.⁹

Maga a mű *Fux* nagyszabású *Te Deum*-ai közé tartozik, s ebben a tekintetben a másik kétkórusos *Te Deum*-hoz (L. 35.) áll a legközelebb. Erre mutat a vokális és hangszeres szólamok gazdag felvonultatása, bár megjegyzendő, hogy a külső és belső borítólappal nélkül talált partitúra általában nem utal az együttesben résztvevő szólamok elhelyezésére, tehát hangszerneveket is csak ritkán tartalmaz.¹⁰

A teljes együttes két részből, két „kórus”-ból („Coro 1mo”, „Coro 2do”) tevődik össze. Mindkét karban egy-egy négyszólamú vegyeskar (illetve négy szólóhang) és egy-egy zenekar működik. A zenekar hangszerösszeállítása valószínűleg nem volt szigorúan kötött: bizonyára teret nyújtott párhuzamos szólam-erősítéseknek; erre a feltevésre a partitúra egy ismételt előforduló utasítása enged különösképpen következtetni; az énekszólamok fölötti ui. ilyen előírás olvasható: *Tutte le voci senza stromenti* (8. verso), vagy: *voci senza stromenti* (24. recto). Az ilyen utasítás alapot nyújt annak feltételezésére, hogy az énekszólamokat — a partitúra külön jelzései nélkül is — általában hangszeres szólamok is erősítették.¹¹

Ami a kiírt hangszeres szólamokat illeti, ezek a teljes együttes partitúra-oldalainak húsz sorából tizenkettőt foglalnak el, azaz mindkét *concertino*-ra hat-hat szisztéma jut. Ezekből kettő a trombiták, egy az üstdobok, kettő a hegedűk, egy pedig orgonakontinuók számozott szólamait illeti.¹²

A teljes együttes tehát — a kiírt partitúra-szólamok sorrendjében és csak a kiírt szólamokat tekintve — így állhatott össze:

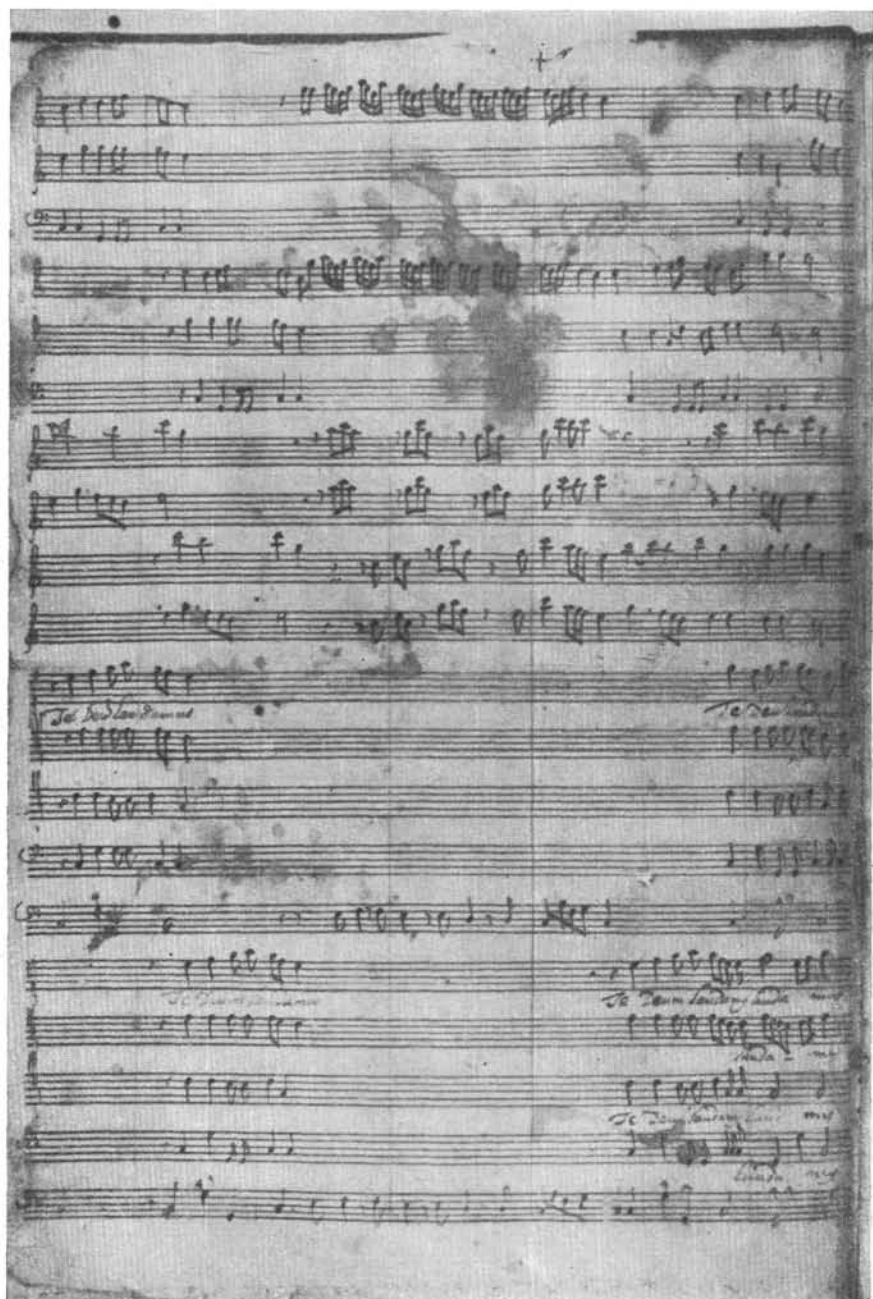
Első kar:	1. trombita 2. trombita Üstdobok
Második kar:	1. trombita 2. trombita Üstdobok
Első kar:	1. hegedű 2. hegedű
Második kar:	1. hegedű 2. hegedű

Első kar:	Szoprán Alt Tenor Basszus Orgona (continuo)
Második kar:	Szoprán Alt Tenor Basszus Orgona (continuo)

Fux Te Deum-a a ragyogó és ünnepélyes barokk zenei alkotások közé tartozik. Monumentális építkezése, többnyire „harmónikus” polifóniája, helyenként élesen körvonalazott metrikája, zenekarának fénylő hangfreskói és tömbökből alakított faktúrája a *Händel* nagy oratoriális kompozícióihoz vezető út egyik fontos állomását jelzi.

E nagyszabású mű, akár majd a későbarokk érett oratóriumai, birtokában van a dramatikus illusztráció számos eszközének, csillogó fanfárjelek echo-játékától (3. verso) ősi turbák kavarodó mozgalmasságának felidézéséig (12. s következő fólíók), vagy a *Sanctus, Sanctus, Sanctus* énekes és harsonás szólistáinak végleges dinamikájától (6. recto) az e-moll szakaszok átszellemült, könnyörgő hangjáig. Ez a hangnemek révén is erősen illusztratív művészet formailag is kiemelkedő szakaszokat szánt az e-moll tonalitásnak. Ezen az egykvintes magaslaton zajlik le a mű mértanilag is csaknem középső része (*Te ergo quaesumus*, 16. recto) és ebben a lágy-tónusú hangnemben fogant két, vonóskarral és continuoval keretezett szólistikus szakasz is („*Tu devicto mortis . . .*”, 11—11’ és „*Dignare Domine die isto . . .*”, 21’—22.), melyeket zártságuk, monódikus jellegük és vokális szólamuk igényessége miatt szinte már szoprán-áriáknak tekinthetnénk. A két hasonló szólam-összeállítású e-moll ária közül különösen az első emelkedik ki az egész műből, merész koloratúráival és vonószenevari ritornellbe ágyazott szigetszerűségével. Így kerülnek egymás szomszédságába lírai deklamációk és himnikus fanfárok, homofón ária-típusok és erélyesen nekilendülő fugatok, triószzerű megnyugvások és trombiták, üstdobok, hegedűk, orgonák tömbjein át összecsapó concertinók.

És míg az egyes, formailag elkülönült tagok alaphangnemeinek kicsiny ambitusa soha nem emelkedik az egykvintes magaslat fölé és nem száll az egykvintes mélység alá, addig az illusztratív ábrázolásoknak széles skálája hullámszik, a miniatűr szinfoniatól az ariózus monológig s a kórus-recitativótól a drámai mozgalmasságú, tömegjelenetszerű tablóig. Ez a mindvégig nyomonkövethető belső dramaturgia is figyelemre méltóvá teszi számunkra Johann Joseph *Fux* újonnan előkerült *Te Deum*-át és azt e műfaj legszebb barokk példáinak sorába emeli.

A Fux-autográf 1. versója, az énekarok első belépésével

Az autográf 27. versoja a mű befejező hangjaival és Johann Joseph Fux keltetett aláírásával

Jegyzetek.

1. Ezt az autográfot a XVIII. és XIX. századi feldolgozatlan kéziratok anyag rendezése közben *Falvy* Zoltánnal, az OSZK munkatársával együtt találtuk, az *Esterházy* hercegi levéltárból származó zenei kéziratok között.

2. Johann Joseph *Fux*, a háromszáz éve született osztrák komponista és bécsi udvari karmester (1660—1741) a legutóbbi évtizedekig szinte kizárólag mint a *Gradus ad Parnassum* című, 1725-ben megjelent zeneszerzés-tankönyv írója élt az európai zenei köztudatban. Valójában *Fux* termékeny zeneszerző volt, aki számos operát, oratóriumot, zenekari- és kamaraművet, misét és egyéb egyházi zenét komponált. A korai-barokk jeles zeneszerzőjének, az „osztrák Palestriná”-nak művészete jóideig nem jutott szélesebbkörű nyilvánosságra. Csak a századforduló körüli évtizedekben fedezi fel újra hazája: monográfiákkal és műveinek kiadásával idézték fel művészi-tudósi hagyatékát. A legutóbbi évtizedben — főleg *Andreas Liess* és *Hellmut Federhofer* munkája nyomán — újabb *Fux*-renaissance indult ki Ausztriából: utóbbinak irányításával a gráci J. J. *Fux*-Gesellschaft megkezdte *Fux* műveinek gyűjteményes kiadását és a még Európaszerte ismeretlenül lappangó *Fux*-kéziratok felderítését. A cikkünkben leírt *Te Deum*-partitúra tudomásunk szerint a tizenegyedik napvilágra került zenei *Fux*-autográf és egyben valamennyi közül a legkorábbi keletű. Az Országos Széchényi Könyvtár zenei kéziratái között a legrégibb autográf partitúraként tartjuk számon. Publikálását a J. J. *Fux*-Gesellschaft készíti elő.

3. Johann Joseph *Fux*-nak az irodalomból (vö. a 4. jegyzettel) eddig ismert *Te Deum*-kompozíciói:

- a) K. 270, négyzólamú vegyeskarra és zenekarra;
- b) K. 271, ötszólamú vegyeskarra és zenekarra;
- c) K. 272, négy szólamra, à cappella;
- d) L. 34, négy szólamra és zenekarra;
- e) L. 35, kettős kórusra és kettős zenekarra.

4. Vö. főként: Dr. Ludwig Ritter von Köchel: *Johann Josef Fux, Hofcompositor und Hofkapellmeister der Kaiser Leopold I., Josef I. und Karl VI. von 1698 bis 1740*. Wien, 1872. (A továbbiakban röviden: Köchel, ill.: K.) — *Andreas Liess: Johann Joseph Fux*. Wien, 1947. (A továbbiakban röviden: Liess, ill.: L.) — *Liess Fux*-cikke az MGG 4. kötetében (1955), 1159—1175. hasáb.

5. Köchel a tematikus jegyzékben feltüntetett 405 mű közül csak hatot jelez eredeti kéziratnak s az azóta eltelt közel kilenc évtized kutatásai sem számoltak be e szám lényeges emelkedéséről. Még az idézett MGG-cikk szerint is: „Gering ist auch die Zahl der Autographe, obwohl ein grosser Tl. der Hss. aus der Lebenszeit des Meisters stammt.”

6. A *Nachlassverzeichnis*” másolatáért és mikrofilmen történt rendelkezésünkre bocsátásáért Dr. Ernst Fritz *Schmid* zenetudóst, az új *Mozart*-összkiadás vezetőjét illeti köszönet.

7. A felkióknak fekete puha ceruzával történt beszámozására az Országos Széchényi Könyvtárban történt feldolgozás alkalmával került sor.

8. A háromholdas főjegy igen gyakori az Esterházy-levéltárból származó zenei kéziratok papírjaiban. Jens Peter *Larsen* egyik régebbi feltevése szerint (*Die Haydn-Überlieferung*. Kopenhagen, 1939. 167—168.) az ilyen papírok bécsi malmokból kerülhettek ki, Robbins *Landon* legutóbbi kutatásai szerint (*The Symphonies of Joseph Haydn*. London 1955, Universal-Rockliff. 612. l.) viszont e vízjel északolasz papírüzemekre utal. A fő és mellékjeleken belül is háromféle variáns különböztethető meg. A leggyakrabban előforduló formát az ábrán tüntetjük fel. A második variáns, bizonyos fokú torzuláson kívül, főjében fordított S-betűt mutat. A harmadik variáns főképp a mesterjelben feltűnő: a két betű távolabb került

egymástól, az *A* nyílása szélesebb, a *P* betű szára hullámosan torzult. — A vízjelek megkülönböztetéséért és lerajzolásáért *Somfai* Lászlóné zenetörténésznek ehelyütt fejezem ki hálás köszönetemet. — A háromféle változatra a főszövegben a fóliózszámok normál-, dült és kövér szedés módjaival utalunk.

9. Az Österreichische Nationalbibliothek volt szíves rendelkezésünkre bocsátani az 5., 127., 289. és 290. Köchel-jegyszék-számú *Fux*-művek hiteles autográfjainak mikrofilmfelvételeit. Kéziratunkkal történt összevetésük mindegyik esetben pozitívnek bizonyult s ez alátámasztja az autográf-jellegre vonatkozó feltevé-
sünket.

10. Így pl. a 6. rectón *Fux* kifejezetten a harsonák számára ír elő különleges kezelést, nyilván a háromszor ismétlődő *Sanctus* pianissimo-ból induló fokozásának aláfestésére (a 70. és köv. ütemben: „Tromboni 1^{mi} chori”, ill. „Tromboni 2^{di} cori in tremulo”[?]). Ugyanitt utalás történik arra, hogy az orgonával általában gordon (-csoport) haladt együtt („Violone senza Organo”, majd „Organo”).

11. A hangszer-azonosítási kérdések megoldásában nyújtott szíves tanácsokért *Vécsey* Jenőnek tartozom köszönettel.

12. Bár a fúvós-szólamokat talán rövid kürtök is játszhatták, a trombiták mellett szól a kompozíció fényes, ragyogó hangszíneket feltételező ünnepi jellege, továbbá e fúvós-szólamok magasfekvésű, virtuóz koloratúrákkal ékesített kidolgozása is.

Eine unbekannte Musikhandschrift von Johann Joseph Fux

ISTVÁN KECSKEMÉTI

Verfasser und Zoltán *Falvy* haben einen wertvollen Autograph in dem für Re katalogisierung vorbereiteten Material der Nationalbibliothek Széchenyi in Budapest entdeckt: die Urschrift-Partitur eines bisher unbekanntes *Te Deum* für zwei Chöre in C-dur, aus dem Jahre 1706, von Johann Joseph *Fux* (1660—1741), dem großen österreichischen Barockmeister. Der Wert dieses — aus dem einstigen fürstlich Esterházy'schen Archiv stammenden — Manuskriptes wird auch durch den Umstand erhöht, daß die bisherige Fachliteratur nur äußerst wenige *Fux*-Autographen registriert. Die Publikation der Urschrift-Partitur wird durch die J. J. *Fux*-Gesellschaft (Graz) vorbereitet.

Der Artikel gibt u. a. folgende äußere Merkmale an: zur Zeit trägt die Urschrift die Signatur: „Ms. mus. 2776”. Eine alte Signatur (*Cath Nro* 558) stimmt mit der Nummer von Haydns „Nachlaßverzeichnis” überein und weist darauf hin, daß dieser Autograph aus Joseph Haydns Besits ins Esterházy-Archiv geraten ist. Format der verwendeten Büttenspapierbögen: 63x46,5 cm quer. Foliozahl: 28. Im Papier sind Varianten zwei verschiedener Wasserzeichen zu beobachten. Das Hauptzeichen (ein dreifacher Halbmond mit dem Buchstaben *S*) und das Nebenzeichen (das Meistermonogramm *PA* mit einem stilisierten dreiblättrigen Kleeblatt in der Mitte) weisen auf ein Produkt italienischer Papiermühlen hin. Auf jeder Seite sind je 20 fünfzeilige Notensysteme zu finden.

Das Manuskript beginnt mit der Tempobezeichnung *Allegro*, bzw. mit einer siebentaktigen Orchestereinführung und endet auf dem 27. Verso mit dem folgenden autographen Schlußsatz: *Finis /Ita te laudat/ Joannes Josephus Fux /1706/ 2. decembris.*

Das volle Ensemble besteht aus zwei Chören („Coro 1mo”, „Coro 2do”). In beiden Chören ist je ein gemischter Chor (bzw. 4 Soli) tätig. Beide Orchester enthalten — der Disposition und den Stimmen nach geurteilt (die Bezeichnung der Instru-

mente fehlt im allgemeinen!) — folgende Musikinstrumente: 2 Clarini, 2 Pauken, 2 Violinen und Orgel (manchmal auch Violoncelli und Posaunen).

Im neuentdeckten *Te Deum* von Johann Joseph Fux wagt eine breite Skala der illustrativen Schilderungen, von der Miniaturesinfonie bis zum ariosen Monolog und vom Chorrezitativ bis zum Tableau von dramatischer Bewegtheit. Man kann diese innere Dramaturgie in dem bisher unbekanntem Werk von J. J. Fux stets verfolgen wodurch das *Te Deum* besonders beachtungswert gestaltet und in die Reihe der hervorragenden Barock-Kompositionen dieser Kunstart erhoben wird.